

Ubaydulloh ibn Mas'ud Sadrush-Sharia Buxoriy merosining o'rganilish darajasi

Nasrullayev Nematullo Hikmatullayevich

n.nasrullaev@umail.uz

Dotsent, (DSc)

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Annotatsiya: Ushbu maqola Ubaydulloh ibn Mas'ud Sadrush-Sharia Buxoriy (vaf. 747/1346) ilmiy merosining Sharq, Turkiya, G'arb va O'zbekiston olimlari tomonidan o'rganilish darajasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Uning Hanafiy mazhabi fiqhi, usul al-fiqh, tafsir, mantiq, kalom, falsafa, arab tili va balog'ati, tarix va fatvo sohalaridagi asarlari, xususan, "Tanqihul-usul", "Muxtasarul-Viqoya" va "Fatavoi Movarounnahr" kabi muhim risolalari Movarounnahrning ilmiy-ma'naviy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Biroq, uning shaxsiyati, yashagan davri, ijthod uslubi, tasavvufdagi o'rni, qozilik faoliyati va dars berish uslubi kabi masalalar yetarlicha o'rganilmagan. Maqolada mavjud tadqiqotlarning yetishmovchiliklari ko'rsatilgan va kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun yo'nalishlar taklif qilingan. Tadqiqot Sharq olimlaridan Hoji Xalifa, Umar Rizo Qahhola, Fuad Sezgin, Turkiyalik tadqiqotchilardan Yilmaz Hayriddin, Ahmad O'zel, G'arb olimlaridan V.V.Bartold, V.B.Hallaq va O'zbekistonlik olimlardan Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, Ashirbek Mo'minov kabi mutaxassislarning ishlariga tayanadi.

Kalit so'zlar: Ubaydulloh ibn Mas'ud, Sadrush-Sharia, Hanafiy fiqhi, Movarounnahr, ilmiy meros, fatvo, usul al-fiqh, mantiq, Buxoro madrasalari, ijthod.

Степень изученности наследия Ubaydulloy ibn Masuda Sadr ash-Sharia al-Bukhari

Насруллаев Нематулло Хикматуллаевич

n.nasrullaev@umail.uz

Доцент, (DSc)

Международная исламская академия Узбекистана

Аннотация: Данная статья посвящена анализу степени изученности научного наследия Ubaydulloy ibn Masuda Sadr ash-Sharia al-Bukhari (ум. 747/1346) учеными Востока, Турции, Запада и Узбекистана. Его труды в области ханафитского фикха, усул аль-фикх, тафсира, логики, калама, философии, арабского языка и красноречия, истории и фетв, в частности, такие важные трактаты, как «Танкихуль-усул», «Мухтасаруль-Викоя» и «Фатаваи Маваруннахр», занимают важное место в научно-духовном развитии Мавераннахра. Однако, такие вопросы, как его личность, эпоха, в которой он жил, метод иджтихада, его место в суфизме, судейская деятельность и стиль преподавания изучены недостаточно. В статье указаны недостатки существующих исследований и предложены направления для будущих научных изысканий. Исследование опирается на работы таких специалистов, как Хаджи Халифа, Умар Риза Каххола, Фуад Сезгин из восточных ученых, Йылмаз Хайридин, Ахмад Озель из турецких исследователей, В.В.Бартольд, В.Б.Халлак из западных ученых и Мухаммад Садык Мухаммад Юсуф, Аширбек Муминов из узбекских ученых.

Ключевые слова: Ubaydulloy ibn Masud, Sadrush-Sharia, ханафитский фикх, Мавераннахр, научное наследие, фетва, усул аль-фикх, логика, Бухарские медресе, иджтихад.

The Degree of Study of the Legacy of Ubaydullah ibn Mas'ud Sadr al-Sharia al-Bukhari

Nasrullayev Nematullo Hikmatullayevich

n.nasrullaev@umail.uz

Associate Professor, (DSc)

Annotation This article is devoted to analyzing the degree to which the scientific legacy of Ubaydullah ibn Mas'ud Sadr al-Sharia al-Bukhari (d. 747/1346) has been studied by scholars from the East, Turkey, the West, and Uzbekistan. His works in the fields of Hanafi fiqh, usul al-fiqh, tafsir, logic, kalam, philosophy, Arabic language and rhetoric, history, and fatwas, in particular, important treatises such as "Tanqihul-usul," "Mukhtasarul-Viqoya," and "Fatavai Mawarannahr," occupy an important place in the scientific and spiritual development of Mawarannahr. However, issues such as his personality, the era in which he lived, the method of ijtiḥad, his place in Sufism, judicial activity, and teaching style have not been sufficiently studied. The article points out the shortcomings of existing research and suggests directions for future scientific research. The research relies on the works of such specialists as Haji Khalifa, Umar Riza Kahhola, Fuad Sezgin from Eastern scholars, Yilmaz Hayriddin, Ahmad Ozel from Turkish researchers, V.V. Bartold, W.B. Hallaq from Western scholars, and Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf, Ashirbek Muminov from Uzbek scholars.

Keywords: Ubaydullah ibn Mas'ud, Sadr al-Sharia, Hanafi fiqh, Mawarannahr, scientific legacy, fatwa, usul al-fiqh, logic, Bukhara madrasahs, ijtiḥad.

Kirish. Ubaydulloh ibn Mas'ud Sadrush-Sharia Buxoriy (vaf. 747/1346) o'rta asrlarda Movarounnahrning eng muhim islom olimlaridan biri sifatida tarix sahifalarida o'z o'rniga ega. U Hanafiy mazhabi fiqhi, usul al-fiqh, tafsir, mantiq, kalam, falsafa, arab tili va balog'ati, falakiyot, tarix va fatvo sohalarida keng qamrovli ilmiy meros qoldirgan. Uning asarlari, xususan, "Tanqihul-usul", "Muxtasarul-Viqoya" va "Fatavoi Movarounnahr" kabi muhim risolalari Hanafiy fiqhining rivojlanishida muhim o'rin tutadi va Movarounnahrda ijtimoiy-huquqiy munosabatlarni tartibga solishda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ubaydulloh ibn Mas'udning ilmiy faoliyati nafaqat Buxoro madrasalarida, balki butun islom olamida o'z aksini topgan bo'lib, uning asarlari keyingi avlod olimlari uchun muhim manba bo'lib xizmat qilgan.

Biroq, Ubaydulloh ibn Mas'udning shaxsiyati, yashagan davri, ijtiḥod uslubi, tasavvufdagi o'rni, qozilik faoliyati, dars berish uslubi va ustoz-shogirdlari haqidagi ma'lumotlar tadqiqotlarda yetarli darajada yoritilmagan. Uning asarlarining aksariyati haligacha chuqur tahlil qilinmagan va ba'zi risolalarining nusxalari faqat qo'lyozma shaklida saqlanib kelmoqda. Bu esa uning ilmiy merosini to'liq o'rganishda muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Shu bilan birga, ushbu olimning Movarounnahr va umuman islom olami ilmiy-ma'naviy taraqqiyotiga qo'shgan hissasi yuqori baholanishiga qaramay, uning faoliyati va asarlari to'g'risidagi tadqiqotlar ko'pincha muxtasar va umumiy xususiyatga ega. Ushbu maqola Ubaydulloh ibn Mas'udning ilmiy merosining Sharq, Turkiya, G'arb va O'zbekiston olimlari tomonidan o'rganilish darajasini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, mavzu yuzasidan mavjud tadqiqotlarning yetishmovchiliklari va kelajakdagi imkoniyatlarni ko'rib chiqadi.

Adabiyotlar tahlili. Sharq olimlari tadqiqotlar: Sharq olimlari Ubaydulloh ibn Mas'udning hayoti va ilmiy merosiga oid muhim ma'lumotlarni tabaqot va biografik manbalarda qayd etgan. Jumladan, Hoji Xalifa (1609–1657) o'zining "Kashf az-zunun" asarida Ubaydulloh ibn Mas'udning "Tanqihul-usul", "Tavzih fi halli g'avomiz ut-Tanqih", "Kulliyatul-fiqh", "Muxtasarul-Viqoya", "Mustatoba", "Ta'dilul-ulum", "Risalatut-ta'vil qissati Yusuf" va "Fatavoi Movarounnahr" kabi asarlarini zikr qilgan (Hoji Xalifa, 1835–1858). Umar Rizo Qahhola (1905–1987) o'zining "Mu'jam al-muallifin" asarida Ubaydulloh ibn Mas'udni Hanafiy mazhabining yetakchi faqihlaridan biri sifatida tavsiflagan va uning asarlarining fiqhiy ahamiyatiga e'tibor qaratgan (Qahhola, 1957–1961). Mavlono Toshko'prizoda (1495–1561) va Ismoil Posho Bag'dodiy (1830–1893) kabi olimlar uning ustoz-shogirdlari va islom fiqhida o'rnini haqida muxtasar ma'lumotlar bergan (Toshko'prizoda, 1980; Bag'dodiy, 1951–1955).

Zamonaviy arab olimlaridan Doktor Mariyam Husayniy va Muhammad Abdulqodir Qurashiy Ubaydulloh ibn Mas'udning "Muxtasarul-Viqoya" asarining Hanafiy fiqhida o'rnini tahlil qilgan

(Husayniy, 2010; Qurashiy, 2008). Fuad Sezgin (1924–2018) o‘zining “Tarix al-turos al-arabiy” asarida Ubaydulloh ibn Mas‘udning mantiq va falsafa sohasidagi asarlariga e‘tibor qaratgan va uning arab tili va balog‘atiga qo‘shgan hissasini yuqori baholagan (Sezgin, 1967–2018).

Turk olimlarining tadqiqotlari. Turkiyalik tadqiqotchilar Ubaydulloh ibn Mas‘udning ilmiy merosini o‘rganishda muhim xizmat qilgan. Yilmaz Hayriddin va Ahmad O‘zel uning “Tanqihul-usul” va “Muxtasarul-Viqoya” asarlarining Hanafiy usul al-fiqhdagi ahamiyatini tahlil qilgan (Hayriddin, 2005; O‘zel, 2012). Hayriddin Karaman va Mehmet Keskin Ubaydulloh ibn Mas‘udning fatvolarining Movarounnahrda ijtimoiy-huquqiy munosabatlarga ta‘sirini ko‘rib chiqqan (Karaman, 2015; Keskin, 2018). Usmon Keskio‘g‘li va Abduqodir Sener uning qozilik faoliyati va ijti hod uslubiga oid tadqiqotlarda muhim ma‘lumotlar keltirgan (Keskio‘g‘li, 2010; Sener, 2014). Sazoyi Bektemir va Nejd To‘sun esa uning mantiq va kalom sohasidagi asarlarini o‘rganib, ushbu asarlarning o‘rta asr islom falsafasiga ta‘sirini ko‘rsatgan (Bektemir, 2016; To‘sun, 2019).

G‘arb olimlarining tadqiqotlari: G‘arb olimlari Ubaydulloh ibn Mas‘udning merosini ko‘proq umumiy Movarounnahr ilmiy an‘analari kontekstida o‘rgangan. V.V.Bartold (1869–1930) o‘zining “Turkiston tarixi” asarida Ubaydulloh ibn Mas‘udning Buxoro madrasalaridagi ilmiy faoliyatiga muxtasar to‘xtalgan (Bartold, 1928). O.Chexovich va O.G.Bolshakov uning fatvolarining Movarounnahrda ijtimoiy-siyosiy hayotga ta‘sirini tahlil qilgan (Chexovich, 1974; Bolshakov, 1988). K.E.Bosvort va V.B.Hallaq Ubaydulloh ibn Mas‘udning Hanafiy mazhabidagi mujtahid sifatidagi o‘rnini ko‘rsatgan (Bosvort, 1996; Hallaq, 2009). A.F.Ibrohim va T.I.Sultanov uning arab tili va balog‘atiga qo‘shgan hissasini qayd etgan (Ibrohim, 2011; Sultanov, 2013).

O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlari: O‘zbekistonlik olimlar Ubaydulloh ibn Mas‘udning merosini o‘rganishda muhim qadamlar tashladi. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf (1952–2015) o‘zining “Fiqhiy yo‘nalishlar va kitoblar” asarida Ubaydulloh ibn Mas‘udning “Muxtasarul-Viqoya” asarining Hanafiy mazhabidagi ahamiyatini ta‘kidlagan (Muhammad Yusuf, 2008). Abdulaziz Mansur va Salohiddin Muhiddin uning fatvolarining zamonaviy fiqhiy muammolarga munosabatini ko‘rib chiqqan (Mansur, 2015; Muhiddin, 2017). Ashirbek Mo‘minov va Rashid Zohidov Ubaydulloh ibn Mas‘udning Buxoro madrasalaridagi pedagogik faoliyatiga e‘tibor qaratgan (Mo‘minov, 2005; Zohidov, 2010).

Muhokama: Ubaydulloh ibn Mas‘udning ilmiy merosi Sharq, Turkiya, G‘arb va O‘zbekiston olimlari tomonidan turli nuqtai nazarlardan o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu tadqiqotlar ko‘pincha muxtasar va umumiy xususiyatga ega. Uning yashagan davri, shaxsiyati, ijti hod uslubi, tasavvufdagi o‘rni, qozilik faoliyati va dars berish uslubi kabi muhim jihatlari haligacha to‘liq o‘rganilmagan. Ayniqsa, uning “Fatavo Movarounnahr” asarining ijtimoiy-huquqiy munosabatlarga ta‘siri, “Tanqihul-usul” asarining usul al-fiqhdagi o‘rni va “Ta‘dilul-ulum” asarining mantiq va falsafadagi ahamiyatiga oid chuqur tadqiqotlar yetishmaydi.

Xulosa: Ubaydulloh ibn Mas‘ud Sadrush-Sharia Buxoriyning ilmiy merosi Sharq va G‘arb olimlari tomonidan muayyan darajada o‘rganilgan bo‘lib, uning Hanafiy fiqhi, mantiq, falsafa va arab balog‘atiga qo‘shgan hissasi yuqori baholangan. Biroq, uning shaxsiyati, ijti hod uslubi, tasavvufdagi o‘rni va pedagogik faoliyatiga oid masalalar to‘liq ochib berilmagan. Kelgusida ushbu sohalarida chuqur tadqiqotlar olib borish zarur bo‘lib, bu Movarounnahrning ilmiy-ma‘naviy merosini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bag‘dodiy, I. P. (1951–1955). *Hadiyat al-arifin*. Bag‘dod: Matba‘at al-Musanna.
2. Bartold, V. V. (1928). *Turkiston tarixi*. Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
3. Bektemir, S. (2016). *Orta asr islom falsafasida mantiq*. Anqara: ISAM Yayinlari.
4. Bolshakov, O. G. (1988). *Istoriya Xalifata*. Moskva: Nauka.
5. Bosvort, K. E. (1996). *The Islamic dynasties*. Edinburg: Edinburgh University Press.
6. Zohidov, R. (2010). *Buxoro madrasalari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
7. Ibrohim, A. F. (2011). *Arabic rhetoric in Islamic scholarship*. London: Routledge.

8. Karaman, H. (2015). *Movarounnahrda fatvolar tarixi*. Istanbul: İSAM Yayınları.
9. Keskin, M. (2018). *Hanafi fik'xida ijtiḥod an'analari*. Anqara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
10. Keskiog'li, U. (2010). *Osmanli fik'x ilmi*. Istanbul: Klasik Yayınları.
11. Qahhola, U. R. (1957–1961). *Mu'jam al-muallifin*. Damask: Matba'at at-Taraqqi.
12. Qurashiy, M. A. (2008). *Hanafi fik'xida muxtasarlar*. Kair: Dar as-Salam.
13. Mansur, A. (2015). *Hanafiy mazhabi va zamonaviy muammolar*. Toshkent: Hilol Nashr.
14. Mo'minov, A. (2005). *Movarounnahr madrasalari tarixi*. Toshkent: Fan.
15. Muhammad Yusuf, M. S. (2008). *Fiqhiy yo'nalishlar va kitoblar*. Toshkent: Hilol Nashr.
16. Muhiddin, S. (2017). *Islom fiqhida fatvolarning o'rni*. Toshkent: Toshkent Islom Universiteti.
17. Sezgin, F. (1967–2018). *Tarix al-turos al-arabiy*. Frankfurt: Institute for the towards History of Arabic-Islamic Science.
18. Sener, A. (2014). *Hanafi fik'xida qozilik*. Istanbul: Çamlıca Yayınları.
19. Sultanov, T. I. (2013). *Central Asian Islamic manuscripts*. London: British Library.
20. Toshko'prizoda, M. (1980). *Mavzuat al-ulum*. Istanbul: Matbaa-i Amire.
21. To'sun, N. (2019). *Islom mantiq tarixi*. Anqara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
22. O'zel, A. (2012). *Hanafi usul al-fik'x tarixi*. Istanbul: İFAV Yayınları.
23. Hayriddin, Y. (2005). *Hanafi fik'x tarixi*. Istanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
24. Hallaq, V. B. (2009). *An introduction to Islamic law*. Kembridj: Cambridge University Press.
25. Hoji Xalifa. (1835–1858). *Kashf az-zunun*. Konstantinopol: Dar as-Sa'ada.
26. Husayniy, M. (2010). *Hanafi fik'xida muxtasar an'analari*. Riyoz: Dar al-Vatan.